

sen az okmánytárának, azon belül is a Frapolli-iratoknak köszönhetően, hasznos hozzájárulás a magyar emigráció 1866. évi tevékenységének alaposabb megismeréséhez.

Pete László

DR. BALOGH TAMÁS

A „PIROS-FEHÉR-PIROS” A SÁRGA-TENGEREN

A KAISERIN ELISABETH cirkáló története

Hajózástörténeti füzetek – Az Osztrák–Magyar Monarchia Haditengerészete 1.

(Schöck Kft., Szekszárd, 2009. 315 o.)

A „piros-fehér-piros” a Sárga-tengeren? Egy kontinentális jellegű közép-európai (nagy)-hatalom, az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészeti lobogója a világ túlsó felén, Kína és a Koreai-félsziget között elterülő vizeken? Igen. A maritim világtól elszokott mai ember számára a cím egzotikusnak, sőt akár hihetetlennek is tűnhet, hiszen az egykori osztrák-magyar haditengerészethez az Adria világát szokás párosítani. Pedig a cím sorai nem túloznak, sőt! Ugyan hazánknak már egy jó ideje nincs tengeri kijárata, s a régi hajósvilág emlékei jócskán megkoptak, tény, hogy a Magyarországnak helyet adó dualista birodalom hajói a XIX–XX. század fordulójának évtizedeiben a Föld másik oldalára is eljutottak, haditengerészetének zászlaját messzi déltengerek szele lobogtatta, s hajósai, katonái, diplomatái, valamint utazói e tengerjárók fedélzetén – nem túlzás – az egész világot bejárták. A recenzió alá vont könyv e rég letűnt, de emlékezésre nagyon is méltó hajózási kor, s egy „világutazó császári hölgy”, a KAISERIN ELISABETH cirkáló történetét tárja a tengerészeti témák iránt minden ellenkező látszat ellenére is fogékony magyar olvasóközönség elé.

Dr. Balogh Tamás könyve egy most útjára induló sorozat első, s máris figyelemre méltó állomása. Az új könyvsorozat a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) Hajózástörténeti és Hajómodellező Klubja indította el azzal a szándékkal, hogy fórumot biztosítson a klubtagok kutatási eredményeinek, illetve elérhetővé tegye ezeket úgy a szakma, mint a szélesebb közönség számára. Az osztrák-magyar haditengerészetet tárgyaló kötetek megjelentetését a Hadtörténeti Intézet és Múzeum is támogatja.

Sajnálatos módon a hajó-, illetve hajózástörténet – súlyához képest – sokáig méltatlanul

elhanyagolt területe volt a hazai könyvkiadásnak, de jó néhány éve ismét szerves része lett. Ám a korábban keletkezett hiátus pótlása némileg „féloldalasnak” tartható, mert még a tágan értelmezett haditengerészeti témájú művek sorában is viszonylag kisszámú a magyar, illetve az osztrák-magyar vonatkozású szakmunka, ismeretterjesztő könyv, album. E helyzet orvoslása szempontjából kap különös fontosságot a TIT most induló, remélhetőleg gazdag sorozata, és természetesen Balogh Tamás műve. Ahogyan erre Dr. Holló József az előszóban rámutat, ez a hajózástörténeti kiadvány végre igazán a hazai olvasóhoz szól, hiszen magyar szerző tollából kap olyan tengerészeti témát, melynél lépten-nyomon magyar vonatkozással találkozhat.

Balogh a tengerészet világának egyes részterületeivel (például hajóroncs-kutatással) foglalkozó szűkebb szakmai berkeken túl a hajózási, hajótörténeti, haditengerészeti irodalmat forgató olvasótábor előtt sem ismeretlen, hiszen – számos kisebb írás mellett – társszerzője volt egy, a SZENT ISTVÁN csatahajóval foglalkozó munkának, mely 2002-ben látott napvilágot. A KAISERIN ELISABETH cirkálót bemutató első önálló könyve minden tekintetben végiggondolt, kiérlelt, precízen felépített alkotás, s jól láthatóan magán viseli az elmúlt évek kitartó kutatásainak eredményeit. Mindez annak fényében különösen fontos, hogy a szerző nem történész.

A kötetet öröm kézbe venni. Az albumszerű (fekvő B/5) kialakítás egy szépen megépített hajómodellhez hasonlóan „siklik” az ember kezébe. A borító nagyszerűen kiválasztott festménye, a vígan, méltóságteljesen füstöt eregető cirkálóval, a büszkén evező matrózokkal és az égszínké, napsütötte tengerrel pedig – remek entrée gyanánt – máris visszarepíti

olvasóját a hajó korába, melyet eufemisztikusan csak „boldog békeidőknek” neveznek.

A fiatal kutató a témával választott hadihajó történetének teljes és részletes bemutatására vállalkozott. A kötet kialakításánál a pontos szakmaiság mellett fontos szempont volt az olvashatósság és a látványos megjelenés. A kézbe vehető (és veendő) végeredmény egy olyan hajótörténeti monográfia lett, mely helyes arányérzékkel ötvözi az album és a szakmunka fontosabb jellemzőjét. Egyértelműen előnyös, hogy a szövegrészt nagyszámú kép, fotó és egyéb illusztráció kíséri. Ezek az információs többlet mellett igazán élményszerűvé teszik a kiadványt, s a korabeli képeslapok, festmények és rajzok sokszor olyan benyomást keltenek, mintha valamely régi könyv reprint kiadását lapoznánk. Az ily módon „patinás” munka azonban a legfrissebb, részben levéltári kutatás eredményein alapszik. Természetesen összegzésre kerültek a KAISERIN ELISABETH-tel kapcsolatban eddig napvilágot látott írások is. A széles forrásbázisból merítő szerző jelentős mennyiségű, főleg idegen nyelvű könyvészet mellett számos elbeszélő forrást, korabeli naplókat, beszámolókat szolgált meg. A gondosan megírt, részletes, ugyanakkor lendületes és közérthető munka nem pusztán egy tengerészeti egység történetét nyújtja, hanem maga a haditengerészet, tehát egy intézmény működése, illetve élete is megismerhető belőle. Ráadásul Balogh a hajó történetéhez kapcsolódó események összefüggéseit, a történeti „háttérrel” is gondosan bemutatja, sőt, könyve kultúrtörténeti erényekkel is büszkélkedhet.

A tartalomjegyzék összesen tizenhét címből áll, melyből a törzsanyag tizennégy fejezetet tesz ki. Ezek egyenként azonban úgy terjedelmüket, mint részletességüket tekintve különbözőek, ezért, valamint az egyes fejezetek eltérő mértékű összetartozása miatt, a tartalmi rész összesen négy nagy egységbe csoportosítható. Előnyösebb lett volna, ha ez megjelenik a szerkezeti felosztásban, például fő- és alfejezetek formájában.

A tárgyalás első nagy egysége a KAISERIN ELISABETH építésével foglalkozik és a technikai-műszaki kérdések, illetve képességek rövid áttekintését adja. A másodikban Ferenc Ferdinánd trónörökös világméretű utazását követhetjük nyomon, majd a két évtizedes „békeidős” szolgálatot ismerhetjük meg a harmadikban. Az utolsó tematikus rész a cirkáló első világháborús küzdelmét, vagyis a csingtaui né-

met gyarmat védelmi harcaiban betöltött szerepét tárgyalja, kitérve az események, a legénység és a hajóroncsok utóéletére. A munka főszövegét egy forrásközlés zárja a függelékben.

A hajó fejlesztésével, építésével, felszerelésével, vagy a testvérhajók közötti eltérésekkel foglalkozó kezdő fejezetek a fontosabb ismertek közlésére szorítkoznak. A KAISERIN ELISABETH – mely a KAISER FRANZ JOSEF I. hajóosztály második, egyben utolsó tagja lett – tervezését 1886, építését (gerincfektetését) 1888 során kezdték meg. A témával választott hajóegység vizsgálata kapcsán is hamar kitűnnek az osztrák–magyar haditengerészetre általánosan jellemző korlátok, mindezekelőtt a szűkös pénzügyi források problémája. Jól rámutat erre az a tény, hogy ugyan a kezdeti nehézségek után az építés viszonylag gyorsan haladt, a következő fontos munkafázis, a hajó felszerelése az újabb – már-már krónikus – pénzhiány miatt jelentősen lelassult, így az új egység a próbákat követően csak 1892 végén állhatott szolgálatba.

A szerző elsősorban történeti szempontból közelít témájához, így az első, „műszaki” rész lényegre törő kifejtési módja (például a hajó szerkezet és a fegyverzet fontosabb paramétereinek külön táblázatba szerkesztése) egyértelműen előnyös, hiszen olyan téma, melynek tárgya egy haditechnikai eszköz, a szerzőket a technika túlzott részletezésének ingoványos talajára csábíthatja. Fontos kiemelni – túl a már említett képi-vizuális erényeken – egy másik követendő pozitívumot, a kitűnő minőségben, igényesen elkészített szemléltető ábrák, térképek használatát. Ezek, a testvérhajók közötti eltéréseket, a hajó átépítése utáni változásokat mutató grafikák, vagy a hajózási útvonalat jelző térképek nagyban segítik a leírtak megértését, nyomon követését, jelentősen emelve a könyv értékét mind esztétikai értelemben, mind a használhatóság, közérthetőség szempontjából.

A következő, bő ötven oldalas kitévő második fejezet Ferenc Ferdinánd főherceg 1892–1893 során tett világméretű útját mutatja be. Az akkor már – informálisan – a Monarchia trónörökösének számító főherceg világutazása tekintélyes részét a KAISERIN ELISABETH fedélzetén tette meg. Balogh erre, az út hajóhoz kapcsolódó részére koncentrált. Távoli világok felkeresése, vagyis az ún. missziós megbízatás nem tekinthető rendkívülinek, éppen ellenkezőleg, pont ez, egyfajta, tágran értelmezett dip-

lomáciai feladat ellátása volt e hajóosztály létrehozásának fő oka. Ilyen missziós hajói minden magára valamennyit is adó tengeri hatalomnak voltak, a missziós tevékenység pedig a korra jellemző hatalmi magatartásnak számított. Viszont a hajón utazó exkluzív társaság, Ferenc Ferdinánd és szűkebb stábjának jelenléte különleges esemény volt, már csak azért is, mert a tengertől egyébként is irtózó idősebb uralkodó nehezen adta beleegyezését a főherceg világméretű kalandjának tervébe. Így viszont az új hajó első küldetése máris több lett, mint egy „szokásos” missziós feladat, mintegy megelőlegezve ezzel a „LISÁ-nak” becézett cirkáló különleges pályafutását.

A lapokon egy igazi „békebeli” utazás elevenedik meg. Az itthon kevésbé ismert kalandot Balogh lendületes, jó tollú, ugyanakkor precíz és adatgazdag előadásmódja teszi még élvezetesebbé. A történeteket az egykori résztvevők szemével is láthatjuk, köszönhetően a magánfeljegyzésekből, beszámolókból, például Ferenc Ferdinánd – magyarul máig ki nem adott – naplójából közölt nagyszámú részletnek. Mi több, a hajó életébe is bepillantást kapunk. Ebből az egyenlítő-szentelés ünnepségének részletes bemutatása, az osztrák–magyar haditengerészeti múlt egyik egzotikus, egyszerűs mind ritka fejezete érdemel különös figyelmet. És egy tengeri úttal kapcsolatban nem maradhatnak el az anekdoták világába tartozó színes történetek sem. Ezek közül talán az a legérdekesebb, amelyik szerint a császári fogadáson Tokióban, a japán császárné nem érte fel daliás Habsburg vendégét, ezért Ferenc Ferdinánd nem karon fogva vezette partnerét, hanem az a főherceg egyenruhájába „kapaszkodott”, kiváltva ezzel a vendégek – az illemre tekintettel természetesen visszafojtott – derült ségét.

A monográfia harmadik nagy egységébe hét fejezet számítható. Ezek a világméretű út befejezése és az első világháború kitörése közötti éveket ölelik fel, melyek a KAISERIN ELISABETH számára igen mozgalmasan teltek. Hazatérés után a hajó a pihenők (többszöri tartalékállományba helyezés) és a rutinfeladatok, például részvétel a rendszeres hadgyakorlatokon vagy reprezentációs-diplomáciai küldetéseken, úgymint a kielői Vilmos Császárszatorna megnyitása (1895), vagy az osztrák–magyar hajók hagyományos őszi levantei útja (örjárata) mellett, valódi „éles” feladatokat is kapott. Első helyen kell megemlíteni azt az

egész birodalom szempontjából is fontos, így történelmi jelentőségűnek nevezhető titkos küldetést, melyet gyarmatszerzési céllal indítottak Kínába 1899-ben. A kísérlet végül eredménytelenül végződött, ám a sikertelenség csak átmenetinek bizonyult. Az 1900-ban bekövetkezett bokszerláadás ugyanis lehetőséget teremtett a leverésében szerepet vállaló hatalmak számára a Kínába történő behatolásra, lényegében egyfajta gyarmatosításra („boxer-protokoll”).

Az 1900-as év fegyveres eseménye nemcsak a Monarchia, hanem a KAISERIN ELISABETH további pályafutása és sorsa szempontjából is döntőnek bizonyult. A felkelés során a kínai vizeken tartózkodó ZENTA cirkáló megerősítésére – más egységek mellett – a „LISÁ-t” indították útnak Polárból, ezzel létrehozva az első osztrák–magyar Kelet-Ázsiai Hajórajt. A lázadás leverését követően a hajórajt ún. állandó állomáshajó-szolgálat formájában folyamatos osztrák–magyar haditengerészeti jelenlétet biztosított a Kína körüli vizeken. E feladat ellátásáról két éves váltásban gondoskodtak a császári és királyi hadihajók, 1904-től a KAISERIN ELISABETH és testvérhajója a KAISER FRANZ JOSEF I. A „LISA” története elválaszthatatlanul összefonódott e távoli térséggel.

Az 1914-ig tartó békeidős periódus másik kiemelkedő eseménye volt a hajó 1906 és 1907 során történt nagyjavítása, valamint a tapasztalatok alapján végrehajtott jelentősebb átalakítása, melyről – ahogyan ehhez a könyv lapjain már hozzászólt – átfogó és közérthető, pontos és részletes képet kap az olvasó. A recenzens e ponton mégis némi hiányérzetének szeretne hangot adni. Éppen a szerző meggyőző széleskörű tájékozottsága miatt sajnálatos, hogy Balogh a hajóval mint harci egységgel kapcsolatos – és egy teljes feldolgozására törekvő munkánál talán jogosan felvethető – egyes kérdésekre nem, vagy nem kellő mértékben tért ki. Elsősorban a hajóosztály katonai szempontú értékelése kelthet valamelyest hiatusérzést, hiszen a KAISERIN ELISABETH elsődlegesen hadihajó volt, akármennyire speciális feladatra szánták is. A felvethető kérdéskör koordinátáit olyan csomópontok jelentik, hogy például e hajókatérgória – a kellően megvilágított missziósfeladatokon túl – hogyan illeszkedett az aktuális haditengerészeti doktrínába, mely rivális, vagy annak tartott flotta hajóit jelölték meg elsődleges ellenfelének, il-

letve mindez hogyan változott az idők múlásával? Fontosnak látom mindezt főképp a hadihajók „evolúciójának” a korra jellemző szé-
dületés fejlődése fényében. Sietek persze le-
szögezni, hogy mindez semmit sem von le a
kiváló munka értékéből.

1913-ban újra a KAISERIN ELISABETH-en
volt a sor, hogy átvegye a távol-keleti állo-
máshajó feladatait, mint később kiderült, utol-
jára... Ez jelenti egyben a feldolgozás utolsó,
negyedik egységének kezdetét. Miután a min-
dent megváltoztató szarajevói merénylet hírért
megkapták, a hajót a térség egyetlen biztonsá-
gosnak ítélt kikötőjébe, a csingtaui német ha-
dítámaszpontra vezényelték. A fontos flottabá-
zis azonban hamarosan a hadiesemények kö-
zéppontjába került, mert Japán a német tá-
maszpont megszerzése mellett döntött. A két
ország között augusztus közepén be is állt a
hadiállapot. Az itt tartózkodó osztrák–magyar
állomáshajó, s rajta keresztül a Monarchia,
melynek a térségben lényegében nem voltak
hatalmi érdekei, ezért nehéz helyzettel nézett
szembe. Hogy a háború elkerülhető legyen Ja-
pánnal, megkezdték az egység leszerelését és
személyzetének semleges területre szállítását
(a cirkáló hazajutására nem volt remény). Úgy
tűnt tehát, Ófelsége Ferenc József hajója ki-
marad a háborúból. Csakhogy néhány nappal ké-
sőbb más döntés született, így végül a
KAISERIN ELISABETH is részt vett Csing-
tau védelmében. Ebben úszó ütegeként segéd-
kezett, néhány kiszereelt lövege pedig a száraz-
földről tüzelve védte a kikötőt.

A világtól elzárt, bekerített német és osztrák–magyar erőknek nem sok esélyük volt az
ostromlók túlerejével szemben. A tarthatatlan-
ná váló helyzetben végül saját legénysége
süllyesztette el a kalandos sorsú hajót, nem
sokkal Csingtau eleste előtt. A súlyos harcok-
ról – ismereteim szerint – ezidáig itt található a
legbővebb magyar nyelvű feldolgozás.

Az olvasó többnyire ahhoz lehet hozzá-
szokva, hogy a hajótörténeti munkák az adott

hajó pályafutása végéig vezetik témájukat, így
a recenzált könyv is lezárulhatna a csingtaui-
öböl fenekére süllyedő KAISERIN ELISA-
BETH soraival. Szerencsére Balogh szakít e
„hagyománnyal”, s több ponton is továbbviszi
elbeszélése fonalát. A továbbiakban a hadifog-
ságba (mely sokak számára 1920-ig tartott) ke-
rült legénység sorsának végigkövetése mellett
a hajóroncsról és a japán SARAHI romboló
megtorpedózásáról is szó esik néhány rövid fe-
jezet erejéig, utóbbiról *Fizetség a „Lisáért”*
címmel. Ezekkel a kisebb kiegészítésekkel a
történet minden szála elvarrásra kerül, valóban
méltó emléket állítva az események egykori
résztevőinek és áldozatainak. A feldolgozás
lezárásaként a hajó utolsó kapitánya, Makoviz
Richárd hadifogságban készített részletes je-
lentése olvasható.

Balogh Tamás fontos és maradandó köny-
vet rakott le a hadtörténet könyvespolcára, mely
ugyan a szigorúan vett hadtörténeti szakma ha-
tárain kívülről érkezett, de véleményem szerint
a rigorózus kritikákkal szemben is kiállja a
próbát, sőt követendő erényei vannak, s akár
fel is pezsdítheti e kutatási területet. A számos
kérdést itthon eddig a legrészletesebben fel-
dolgozó könyv teljes és egész, komolyabb hi-
bát a recenzens nem fedezett fel, az itt-ott elő-
forduló kisebb elírások pedig szóra sem ér-
demesek. A műből kitűnik a szerző felké-
szültsége, széleskörű tájékozottsága, hogy
tökéletesen birtokában van témájának, sőt az
ezen túlmutató, általános eseménytörténeti,
vagy éppen színes részletként megjelenő ismereteknek is. A munkát, amely minden hajózás-
sal foglalkozó könyv, sőt az első világháború
közelgő kerek évfordulójára – várhatóan –
szép számmal megjelenő haditengerészeti ki-
advány elé is példaként állítható, laikus és
szakértő, érdeklődő vagy kutató egyaránt nagy
haszonnal és élvezettel forgathatja.

Hadfi Örs Tamás